

UNITÁRIUS EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATOK.

(1619—1866.)

A Széki gróf Teleki-nemzetség maros-vásárhelyi levéltárából
kiadja

IFJ. BIÁS ISTVÁN
levéltáros.

A bevezetést írta

KELEMEN LAJOS
főgimn. tanár.

Iovag ALBACH GYÓRGY
ȘIMLEUL-SILVÂNIEI
Romania

Méltóságos és főtisztelendő

Kilyéni FERENCZ JÓZSEF úrnak,

Magyarország unitárius püspökének,

*DÁVID FERENCZ születése négyszázadik évfordulója
emlékére.*

ELŐSZÓ.

Dávid Ferencz születésének négyszázados emlék-ünnepére néhány ismeretlen adattal kívántam járulni egyházunknak és egykori vezetőférfiainak szerepéhez. A történeti hűséggel közölt 150 okirat, illetve levél válogatottabb része annak az anyagnak, mely a gróf Teleki-nemzetség maros-vásárhelyi levéltárából az unitárius egyháztörténetre vonatkozik. Előfizetési felhívásomban úgy jeleztem, hogy a gróf Teleki-nemzetség levéltárának unitárius egyháztörténeti levélanyaga meghaladja a kétszázat. Ezt azonban megrostáltam s a jelentéktelenebbeket elhagyva, csak azokat adom, melyek általánosabb érdekűek vagy eddig kiadott egyháztörténeti adataink hézagait pótolják. A válogatásra a történelmi és kritikai szemponton kívül a gyéren jelentkezett előfizetések is kényszerítettek; de meg vagyok győződve arról, hogy a megválogatással a kiadott anyag értékében nem, csak számában kisebbedett, s így vállalkozásom lényegében nem változott.

Végül e helyütt is hálás köszönetemet kell kifejeznem méltóságos és főtisztelendő Ferencz József püspök úrnak, hogy az *Unitárius Egyháztörténeti Adatok* megjelenését anyagi támogatással elősegíteni kegyeskedett.

Maros-Vásárhely, 1910. május 1.

IIj. BIÁS ISTVÁN.

BEVEZETÉS.

Unitárius egyháztörténeti adatokban szegények vagyunk. Ezért örömmel kell fogadnunk minden olyan vállalkozást, amely ezen a téren szolgálatokat akar tenni s a közölt anyag kiadásával hézagokat pótol, mert történeti anyagismeret nélkül történetet írni nem lehet.

Ha számba vesszük unitárius történetírásunk kiadott és kiadatlan anyagát, mind a kettőnél hiányok tátongnak és tennivalók kínálkoznak nálunk.

Kiadott oklevél és levélanyagunk alig megy mindössze néhány százra. Kiadatlan anyagunk túlnyomó nagy része még egyházunk irói előtt sem ismeretes. Egyháztörténetünk előmunkálatai is hiányosak. Egyházunk XVI. századi történetét nagyjában tisztázta ugyan a sok irodalmi vita, de azért összefoglalóan senki sem írta meg. A XVII. századi történetünk úgy szólva egészen parlagon hever. Kevés feldolgozással rendelkezünk a XVIII. századra nézve is s a XIX. századra szintén inkább csak életrajzok dolgában állunk jobban.

A tisztán unitárius egyháztörténeti anyagból legtöbbet a *Keresztény Magvető* közölte, amely — belészámítva a XIX. század utolsó negyedének kisebb adalékait — első évfolyamától 1909 végéig összesen 362 adatot tett közzé. Ezen kívül az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, a *Történelmi Tár* 1878-tól kezdődő évfolyamai, az *Erdélyi Protestáns Közlöny*, a *Székely Oklevéltár* IV—VI. kötete, Jakab Elek *Kolozsvár Történetének oklevéltára*, valamint *Dávid Ferencz életrajzának oklevéltára* s a *Vargyasi Daniel család oklevéltára*, végül a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, dr. Veress Endre szerkesztésében megjelent *Carillo levelezése* nagyjában azok a kiadványok, amelyekben több-kevesebb unitárius egyháztörténeti adatot találunk. Mindezekben együttvéve ismét lehet körülbelül annyi, mint a *Keresztény Magvető* 1850-ig ter-

jedő anyaga. Kerek számban tehát hozzávetőleg mintegy 500 kiadott unitárius egyháztörténeti oklevelet és más adatot számíthatunk.

Mindaddig azonban, amíg ezekről nincs időrendben készített repertoriumunk, használatuk még a kutató szakemberre is nagy nehézséggel és idővesztéssel jár, hiszen a fennebb elősorolt munkáknak több mint 100 kötetében kell keresgélni értük. *Ezért jó unitárius egyháztörténeti repertorium összeállítása és kiadása az összes egyháztörténeti feladatok egyik elengedhetetlen fontos lépése.* Ha ez az összefoglaló adatmutató meg lenne, úgy most papjaink is több sikerrel oldhatnák meg egyházaik történetének reájuk rótt feladatát. Így azonban aligha lehet köztük valaki, aki ismerné az egyháza történetét illető, eddig nyomtatásban megjelent teljes anyagot, aminek ismerete pedig a történetíró elalkudhatatlan kötelessége. Sőt tovább menve, legtöbben a saját egyházukban és a köri levéltárakban lévő régi anyagot nem tudják tüzetesebben kihasználni, mert azok olvasása csupán külön gyakorlattal sajátítható el. S ezért még szemrehányás sem illetheti őket, mert ez a foglalkozás szaktanulmányaikhoz nem tartozván, nem kívánható, hogy értsenek hozzá. Még kevésbé érthetnek aztán az egyházak klenodiumainak szakszerű leírásához. Ez már a műrégészet feladata s csupán ahhozértő szakember végezheti jól el.*

Ami már most kiadatlan egyháztörténeti forrásainkat illeti, azok között első helyen kell említenünk *Uzoni Fosztó* István latin unitárius egyháztörténetét. Ez a munka a hozzáférhetőbb unitárius levéltári adatokat mind felhasználta. Mindamellet túl kell azonban tennünk magunkat azon az egyoldalúságon, hogy mindent ebből a különben derék műből akarjunk megírni. Így kikerülhetők az olyan cinikus és léha megjegyzések is, mintha ez a munka az unitárius történetírás koronája volna. Egykönyvűekké lennünk nem szabad, sőt e munkát éppen hitelessége és megbízhatósága érdekében magunknak kell kritika alá vonni. Meg lehetünk győződve, hogy ha egyes részei el is avultak,

* Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában ott van az az intézet s igazgatójában, dr. Posta Bélában a lelkes, műértő szakember, akinek segítségével, ha egyházaink bizalommal fordulnak e téren támogatásához, a szakszerű leíráshoz díjtalanul juthatnak. Ha ezt összes egyházainkra megtennék, a leírásokat, a klenodiumok képeit és feliratait albumban közölnék, úgy ezen a téren megelőzhetnék az összes többi magyar egyházakat.

nagyobb részét a birálat csak igazolni s egészében megbízhatóságát emelni fogja.

Ezt az ellenőrzést azonban csak szélesebbkörű levéltári kutatás s anyagismerés alapján végezhetjük. Ezért meg kell ismernünk első sorban saját levéltárainkat, továbbá *testvéregyházaink* reánk vonatkozó adatait s a nyilvános levéltárak minket érdeklő anyagát.

Egyházközönségünk levéltára a generalis és partialis gyűlések anyagán kívül csak a XVIII. századtól kezdve tartalmaz bővebb és értékesebb anyagot. Generalis jegyzőkönyveink 1587-en, a partialisok 1629-en kezdődnek. Híveink első összeírása 1726-ból való. Kolozsvári kollégiumunk Fasciculus Rerum Scholasticarum című, iskolatörténeti szempontból végtelenül becses kötetit 1626-ban kezdték vezetni. Egyéb történeti anyagban státusunk levéltára oly szegény, hogy oklevelei a XVI. és XVII. századból együtt sem haladják meg a százat s ezek sem általánosabb értékűek.

Egyházköreink levéltárai ismeretlenek. Szakkutatók anyagukat nem ismertették, nem dolgozták fel, sőt kevés kivétellel nem is látták. Közülök e sorok írója egyedül a maroskörinek anyagát nézhetette meg. Annak nagy Matriculájában az adatok 1620-ig mennek vissza, vizitacionális jegyzőkönyvei pedig 1658-ban kezdődnek.

Egyes egyházaink közül némelyiknek, mint a kolozsvárinak tordainak szép levéltára van, de ezekkel s a mi történetírásunk szempontjából *testvéregyházaink* levéltáraival is úgy vagyunk, mint köri levéltárainkkal.

Nyilvános levéltáraink közül az *Országos Levéltár*ból már Jakab Elek elkezdte megbízásból az unitárius egyháztörténeti anyag másoltatását s a másolatokat az unitárius státus-levéltár őrzi. Azon *megyék levéltárai*, melyek területén unitáriusok laktak, nincsenek kikutatva. Végre a legnagyobb erdélyi levéltárban, az *Erdélyi Nemzeti Múzeum* Kolozsvárt lévő levéltárában az ú. n. törzsgyűjteményben lévő csekély anyagon kívül néhány ott őrzött családi levéltár is tartalmaz kevés unitárius egyháztörténeti adatot.*

*A tartsafalvi Pálffyak ide letétbe helyezett levéltárának egyháztörténeti érdekű darabjait közölte a „Keresztény Magvető”. Az oda jutott Pókai Sárosi-levéltár is őriz néhány adatot. A Jármyak és Désfalvi Simonok levéltárainak ide került töredékeiben unitárius anyag nincs.

Nagyon óhajtandó, hogy a többi patronus családaink meglévő levéltárai is ebbe a nagy erdélyi gyűjteménybe örökös letétül elhelyezve, a nyilvános kutatás szolgálatára s így a történetírás hasznára álljanak.

Egy nagy erdélyi családi levéltár válogatottabb anyagát teszi közzé jelen kötetében *ifj. Biás István* is. Az unitárius vonatkozású adatok a Széki gróf Telekiek-levéltárába főleg a rokon Simének beolvadt levéltárával és a vétel útján szerzett Iszlai-levéltárral kerültek. Nagyon különböző tartalmúak s értékük sem egyforma, de kiadjuknak mindenesetre köszönettel tartozunk azért, hogy e levéltárból az egyházat érdeklő értékesebb anyagot közhasználatra bocsátja.

A kötetben tartalmát tekintve az *egész egyházat* egyetemlegesen érdeklő adat nem sok van. Ilyen 1721-ből néhány unitárius előkelőbb nemesnek az a más forrásból már ismeretes felhívása, melyet az egyháznak adandó segély érdekében írtak (8. szám); továbbá az unitáriusok kérése az országgyűlés elnökéhez és rendeihez a Désfalvi Simon Mihály halálával megüresedett fő kormányzó tanácsosságért (9.). Ilyen 1770-ből P. Horváth Boldizsár főgondnok adakozásra felszólító levele az unitárius püspök megerősítésének 300 frt költségére (29.) és 1792-ből a tordamegyeyi unitáriusok kérése a hivatalokra történő jelöléseknél a vallások egyenjogúságát sértő mellőztetésük ügyében. Ide sorolhatjuk a *zsinatok, partialis gyűlések, főtanácsi- és képviselőtanácsülések* meghívóit s az ezekre vonatkozó leveleket 1728-tól 1823-ig.

Az *egyes egyházakra* vonatkozó oklevelek közül egyikből a *káli* ekklézsia 1648-ban szerzett templomhelyéről (3.), a másikban II. Apaffy Mihálynak a *kolozsvári* egyháztól nyert kölcsönéről van szó. Öt oklevél és egy levél az *iszlói* egyházra és templomára nyújt adatokat. Becsesek a *szabédi* (20.) és a *kissúrosi* (77.) egyházainkat illető oklevelek is.

Érdekes csoportot képeznek az *iskolatörténetre* vonatkozó vagy azzal kapcsolatos levelek és oklevelek. Ezek mind a kolozsvári főiskolára vonatkoznak. Az első közülök az a felszólítás 1723-ból, mely a marosköri főgondnokokat a kolozsvári tanulók segélyezésére kéri; a második és harmadik Simén György adományaiért kifejezett köszönet 1751-ből és 1758-ból (18 és 23.). Néhány adat a Thorotzkayak és Iszlaiak tanuló fiaira vonatkozik (34. 40. 48.). E tanulóknak a kötet adja két iskolai levelét is (35. 102.)

A többiekből egy főgondnoki felszólítás vizsgabiztosságra (132.), kettő a negyedik és ötödik tanári szék ügyére (104. 133.), három Iszlai László főgondnok lemondására tartozik. Ide sorakozik még a Főtanács köszönete Iszlai Lászlónak, az iskolai énekkar megalapítása érdekében hozott áldozataiért (141.), végül egy fegyelmi ügy (143.), s az ünnepi legatusok három ajánló levele (1774—94.). Van egy ilyen ajánlólevél Tordáról is. Ezekhez csatlakoznak és nagyon becsesek a külföldön tanuló „akadémizánsok“ levelei. Közülök *Lázár* Istváné, a későbbi püspöké, az első Kölnből. *Márkos* György Bécsből kelt két levele (1782—83.) politikai s egyházi újságokat és kuriozumokat tudat. *Nagy* Zsigmond bécsi (1789.) és göttingeni (2 drb, 1791.) levelei már jelentéktelenebbek, míg *Berde* Áron két berlini levele (1842. és 1843.) ismét tartalmaz.

A kötet többi darabjaiból külön megemlíthetjük V. *Daniel* Péter (1741.), Ürmösi *Maurer* Sámuel (1785.), *Agh* István (1786.) és *Suki* László (1792.) gyászjelentéseit.

Az egyház *pénztárát* három oklevél érdekli (93., 127., 130.).

Az anyag többi része túlnyomóan magánérdekű; egy részükben azonban számos egyházi vonatkozás van. Személye jelentőségénél fogva érdekes a kötet első adata a dési komplanáció idejében szerepelt Pókai Sárosi János ítélőmester címeres levelének kivonata (1.). Bethlen Sámuel gróf Kapossi Dánielhez intézett levelének a kolozsvári nagytemplomnak a katolikusok számára való átadásáról titkosan, számjegyekkel írt s a közlő által megfejtett sorai erre az ügyre ismeretlen vonást adnak (6.). Szentkereszti Andrásnak Teleki Sándor grófhhoz intézett leveléből a kolozsvári lengyel unitáriusok temploma építéséről nyerünk tudomást. Említést érdemelnek még P. Horváth Rebeka Szentábrahámi L. Mihály püspökhöz letett ládáinak érdekes leltára (24.). Kuriozum Káli Kún Farkas biztosító-levele Márkodi Zsuzsa részére (22.). Egyházi adatokat tartalmaz még többé-kevésbé ötvenegy levél.*

Mintegy tizenötben közülök az iszlói papság ügye a fő tárgy s ezekből tömörségükkel és jó stilusokkal Kozma Mihály esperes levelei válnak ki. Számos levele tartozik ide Lázár

* 19, 31, 40—42, 50—52, 54, 56, 57, 60, 62—65, 67, 69, 72, 73, 82, 84—87, 89, 90, 92, 94, 96, 98, 99, 103, 105—107, 109, 113—115, 117, 122, 134, 135, 140, 144, 145, 147—150.

István püspöknek is. Van ezen kívül huszonöt olyan, melyek unitárius íróik révén szerepelnek az adattárban.*

A kötetben előforduló nevekről a részletes név- és tárgy-mutató számol be.

A kötet három adat kivételével egészen új anyagot nyújt s egy kötetben együtt eddig az *első* külön unitárius adatpublikáció. Tarka változatban következő és különféle mozaikszerű adatait csak úgy értékelhetjük helyesen, ha tekintetbe vesszük, hogy *egy* levéltár válogatott anyagával van dolgunk s nem felejtjük a kiadónak előszavában jelzett hézagpótló szempontját.

A kötet anyagát az eddig közzétett unitárius egyháztörténeti adatok sorába beállítva örömmel láthatjuk, hogy azokat számban növeli, a múlthoz színeket ad, a hézagokat pótolja, egyházunk vezető embereire adatokat szolgáltat s figyelmeztet arra, hogy ha a kiadó a keze alatt álló egy levéltárban önzetlen lelkesedéssel elvégezte egyházunk története érdekében a kutató munkát: előttünk áll ugyane cél érdekében minden téren a további kutatás kötelessége.

Kelemen Lajos.

---

* 16, 26, 27, 30, 38, 39, 43—45, 55, 71, 85, 100, 105, 108, 110, 111, 116, 119—121, 123, 124, 128, 131.